

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDÍN ÓZBETINSHE PIKIRLEW KÓNLIKPELERIN RAWAJLANDIRIW PEDAGOGIKALIQ MASHQALA SIPATINDA

Tajetova Madina Raxat qizi

Nókis innovatsiyalıq instituti Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 1-kurs talabası

tajetovamadina@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15080067>

Annotatsiya: *Bul maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń ózbetinshe pikirlew kónlikpelerin rawajlandırıw mashqalasınıń teoriyalıq tiykarların hám metodikalıq jolların anıqlaw, hám de maqsetke erisiwde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tálim processinde balalardıń sóylew texnikaların rawajlandırıw arqalı balalardıń ózbetinshe pikirlew kónlikpelerin rawajlandırıw názerde tutılǵan.*

Tayanış sózler: *ózbetinshe pikirlew, juwapkershilik, ózbetinshe pikirlewin rawajlandırıw kónlikpeleri, ózbetinshe pikirlewin anıqlaw kategoriyaları.*

Búgingi kúnde mámleketimizdegi ózgerisler nátiyjesinde elimiz keleshegi ushin juwapkershilikti óz moynına alıwǵa tayar, belsendi jaslardı tárbiyalaw menen bir qatarda olardıń ózbetinshe pikirlewin rawajlandırıw kónlikpeleri úlken áhmiyetke iye. Ózbekstan Respublikasınıń jánede rawajlandırıw boyınsha Háreketler Strategiyasında „fizikalıq tárepten jaqsı rawajlanǵan, ruwxıy hámde aqiliy rawajlanǵan, ózbetinshe pikirleytuǵın, omirlik tájriybege iye, Watanǵa sadıq jaslardı tárbiyalaw, demokratiyalıq ózgerislerdi tereńlestiriw hámde puqaralıq jámiyeti rawajlandırıw procesinde olardıń social aktivligin asırıw»[1] siyaqlı baǵdarlar belgilengen bolıp, bul óz náwbetinde usı procesti kritikaliq hám analizli baǵdarlarǵa iye bolǵan didaktikalıq dizim sipatında korıp shıǵıw zárurlıǵın dáliylleydi.

Sonlıqtan, insańǵa tán mashqalalardıń kopshılıǵın onıń sana-sezimi, pikirlew tárzin dúris qalıplestiriw arqalıǵana sheshiw múmkinshiligi bar. Insanıń quramalılısiwi, ózligin ańlawı onıń ózbetinshe pikirlewinen baslanadı.

Ózbetinshe pikirlew barlıq hádiyselerdi analiz etiw usılı sipatında oylaw procesiniń ónimi - joqarı nátiyjesi bolıp esaplanadı. Ol iskerlik penen baylanisli bolıp, óz betinshe jumis procesinde qalıpleseı. Nárse hám hádiyselerdiń bar ekenligi dúris qarim-qatnastan ibarat, baylanislilik buzilsa, bar bolǵanlıqta da ózgeris bolıwin ańlaw, isbatlaw, túsindiriw, pikirlew qalıplesiwiniń tiykarǵı basqishi bolıp esaplanadı.

Pikir bul procestiń ózine tán negizi esaplanadı. Tariyxta hátteki arttırılǵan tájriybe bizge kóplegen misallardı beredi, hár bir insan ózinshe pikirleydi. Pikir – bul sirtqi ortaliqqa, bolıp atırǵan hádiyselerge, predmet yamasa shaxslarǵa qarata bildiriledi. Hár bir shaxsta qandayda bir nársege baha beriw ushin óziniń pikirlew

tárzi, ápuwayı pikirlew joli bar hámde bul jaǵday kóplegen insanlarǵa tiyisli bolip, ol pútin basli xalıqlar, mámleketler, barlıq civilizatsiyaga tán bolip esaplanadi. Basqalarǵa qaraǵanda ayırıqsha pikirlewshi, barlıqqa ózgeshe kóz menen qarawshi shaxslar hár bir insanlar ortalıǵında, hár bir dáwirde bar bolǵan. Ádette bularǵa qarata standart emes pikirlewshi shaxs sipatında qaraladi. Standart emes pikirlew deyerli barlıq oylap tabiliwlar, ilimiy jańalıqlardı ashıw, izertlewlerdiń júzege keliwi tiykarin quraydi. Olar bárshe zamanlarda insaniyatta izertlewge baslawshi idealardıń tuwiliwına sebepshi bolǵan. Sonı aytıp otıw kerek, hár qanday dáwirde, hár qanday izertlewde pikirlew dárejesi keń bolip esaplanadi. Aqilli insanlar arqalı jańalıqlar, oylap tabiliwlar jaratılǵan. Sol orında balalardıń ózbetinshe pikirlewiniń óz aldına aytıp otıw tiyis, sebebi bul process jıllar dawamında alıp barılatuǵın jumislardıń jemisi esaplanadi.

Pikir juritiwdiń ózbetinsheligi degende, balanıń jeke belsendiligi menen óz aldına anıq maqset, jańa waziypalar qoya biliwi, olar júzesinen ámeliy hám teoriyalıq xarakterli kóz aldına keltiriw (shamalaw, gipoteza) qiliwi nátiyjeni kóz aldına keltire aliwi, qoyılǵan mashqala hesh kimniń járdemisiz, kórsetpesiz, óziniń aqiliy izleniwi arqalı túrli jol, usil, qural tawıp, óz betinshe sheshiwden ibarat bolǵan aqiliy qábiliyetti túsiniw kerek.

Balanıń pikirlew qábiliyeti onıń paxim-parasati, aqıl- oyi, ziyinine baylanisli. Sonıń ushin da pikirlew ózgerip turıwshi process bolip, óziniń rawajlanıwi dawamında eki úlken basqishti óteydi. Pikirlew procesiniń tómengi basqishi - paxim-parasat bolip esaplanadi. Paxim-parasat pikirlew qábiliyetiniń tiykarin quraydi. Pikirlew procesiniń joqarǵı basqishi aqıl bolip esaplanadi. Paxim-parasat sezimlerge tiykarlansa, aqıl kóbirek bilimge, ilimge tayanadi. Sonıń ushin da, tınıq, jaqsi pikirleytuǵın insanalardı xalıqımız aqilli adamlar dep ataydi.

Balanıń pikirlew qábiliyeti onıń bilimi, intellectual potentsiyali menen dialektikalıq baylanisli. Pikirlew – uzliksiz hárekette bolǵan process bolsa, aqıl onıń quralı bolip esaplanadi. Aqıl járdeminde insan hámıyshe eń awır jaǵdaylardan shıǵıw ushin ózine duris jol tabadi. Eń qiyin bolǵan mashqalalardı sheshe aladi. Pikir – duris pikirley almaytin adamlardı xalıqımız aqilsız dep ataydi. Bala aqılınıń nátiyjeligi onıń tekkana bilimdanlıǵı, baǵdarlanǵanlıǵına baylanisli boladi. Aqilli adam onin tekkana bilimdanlıǵına bálki usi bilimlerdi jaqsılıq ushin sariplawı menen ajralıp turadi.

Pikirlew tárzindegi shinliq, aydınlıq baraqulla ózgerip turadi. Aydınlıq penen pikirlewshi bala mashqalalar sheshimi ushin tayyar formula yaki bir túrdegi qalıp izlemeydi. Ózi oylap tapqan sheshimin basqalarǵa anıq bayan qiladi. Olardı

isendiriwge háreket etedi. Pikirlew tárzinde ziyreklik qılǵan adamlarda sirtqi ortalıqta júz berip atırǵan ózgerislerdi shaqqanlıq penen hár tárepleme analiz qiliw kónlikpesi kúshli boladi. Bunday adamlar ózleriniń tájriybeleri tiykarında payda bolǵan hukm yamasa juwmaqlardı astelik penen ózgartiredi. Basqasha aytqanda, bunday adamlardıń pikirlew tárzi bir waqitlar qalıplesken stereotiplerge sadiqlıǵı menen basqalardıń pikirlew tárzinen ajralıp turadi.

Dóretiwsheńli pikirlew tárzi bolsa kúndelikli turmista payda bolǵan mashqalalardıń sheshimin izlep tabiwdi talap etedi. Buniń ushin mashqalalar sheshimleriniń informaciyalıq modeli menen insanniń ámeliy iskerligi, yaǵniy dóretiwshiniń minez – qulqı arasındaǵı ayirmashılıqtı ayırıp biliwi kerek.

Balanıń pikirlew tárzi shaxstıń tuwma intellectual qábiliyetlerine, balalıqta alǵan tálim hám tárbiyasına, miynet hám social iskerliginiń xarakterine, milliy hám insaniylik mádeniyat normalarin ózlestiriw dárejesi siyaqlı bir qatar faktlerge baylanisli boladi. Usi faktlardıń ózara baylanisliliǵın táminlew mexanizminde bir qatar mashqalalar bolıwına qaramastan ózbetinshe pikirlewshi bala hámıyshe ózbetinshelik hám ózin – ózi basqariwǵa itiyaj sezedi. Bala qanshama mayda bolǵan baqlawlardan, sheklewlerden uzaq bolsa, ózbetinshe pikirlew mádeniyeti, óz náwbetinde, óz betinshe islew hám ózbetinshe jasaw procesinde rawajlanıp, bekkemlenip baradi.

Balanıń pikirlew tárzinde óziniń de basqalardıń háreketlerine, minez – xulqına baha beriw, sirtqi ortalıqta bolıp atırǵan hádiyselerge óz múnásebetin bildiriw meyilleri hár qashan da bar boladi. Biraq bunday meyildiń unamli yamasa unamsız tárepi bar. Hár bir adam qanday da bir hádiysege, ol yamasa bul adamǵa óziniń intellectual imkaniyatlarinan kelip shıǵıp, jeke mápin gózlep baha beriwin umitpaw kerek.

Balanıń pikirlew tárzinde joqarida biz sanap ótken meyillerdiń ustinlik qiliwi, oniń kúndelik iskerlikte qattiyatsızlıqqa alıp keredi. Itibar berilse, bunday qattiyatsızlıq kórinisleri ayrimlardıń “jaǵdayı sonı talap etti”, “Maǵan baqirdi”, “Men xabarsız qalippan sonday bolıp qalıptı” siyaqlı pikirler tez kórinedi. Óziniń turaqlı pikirine iye bolmaǵan adam táreziniń pállesine qarap yamasa samaldıń esiwine qarap iskerlik kórsetedi. Usınday pikirlewshi adamlar adal miynetkesh iskerligine de adillik penen baha bere almaydı. Solay etip, insan pikirlew tárzinde biri ekinshisine qarama – qarsi bolǵan turaqsız ózgeriwshen meyiller bar usınday turaqsız meyiller tásirinde ayrim jaǵdaylarda bilip, ayrim jaǵdaylarda bilmesten insan óziniń háreketlerindegi kemshiliklerdi azaytiriwǵa, al basqalardikin bolsa bórttiriwge urinadi. Nátiyjede

bunday adamlarda social turmista júz beretuǵın waqiyalarǵa óz juwapkershiligin kemeytiriw, ózine bolǵan húrmet-izzetti asiriw mútájligi osip baradi.

Biraq soni umitpaw lazim, balaniń pikirlew tárizinde de ózgeris júz beredi. Bunday ózgeris, unamli yamasa unamsiz bolıwi múmkin. Nabada insan pikirlewinde unamli-jaqsiliq tárepke jiljiw júz berse, bunday ózgeris jámiyettiń úlken jetiskenligi, adamlardıń sanalı, jaqsi isleriniń nátiyjesi bolip esaplanadı.

Házirgi zaman ilimpazlari balaniń pikirlew tárizinde júz beretuǵın kemshiliklerdi úsh basqishqa boledi. Bular tómendegiler:

- birinshi basqishqa tiyisli balalar ózleriniń pikirlew tárizindegi kemshilikleri ushin birewlerdi ayiplasa;

- ekinshi basqish balalari bunday unamsizliqlar ushin ózlerin ayipli dep esaplaydı;

- úshinshi basqishtaǵı balalar bolsa ózleriniń pikirlew tárizindegi kemshiliklerdi sirtqi ortalıqtan, yaǵniy jámiyettiń obektiv sharayati hám subektiv faktorlarinan izleydı. Áne sonday pikirlew tárizi insandı ǵáresiz shaxs dárejesine kóteriwge jol bermeydı.

Tálim-tárbiya processinde shaxstıń ózbetinshe pikirlewin rawajlandiriwda júda kóp imkaniyatlar bar. Olardan nátiyjeli paydalanǵan halda ámelge asiratuǵın islerdi sistemali, úziliksiz alıp bariw kerek. Sonlıqtan da, hár bir balaniń pikirlew tárizinde individual ózine tán táreplerin ajrata biliw kerek.

Balalar pikirlew processiniń tiykarǵı mazmuni hám ózine tán ózgeshiliklerin biz tómendegilerde kóremiz: jumisin atqariw processinde bala tárbiyashiniń járdeminen azat boladı, aldına qoyılǵan, biraq jeńip ótiw qiyin bolǵan qiyinshiliqlar menen baylanisli bolǵan másele menen birge-bir qaladı. Bunday tapsirmani orinlap, bala óz bilim, kónlikpe hám tájriybelerine, jeke baqlawshańlıǵına, pikirlewine tayanǵan halda óz bilimin sinap kóriwi, óz aldındaǵı mashqalaların sheshiw jolların tabiwi hám oni aqirına jetkeriwi kerek. Eger berilgen tapsirma balaniń tayarlıq dárejesine tuwra kelmey qalsagána, tárbiyashi balaǵa kómeklesiwi, tapsirmani orinlawda tikkeley járdem beriwi múmkin. Sonıń ushin berilgen tapsirmalarda balaniń tayarlıq dárejesin esapqa alıw kerek. Bul jaǵdayda bala ol yamasa bul qiyinshiliqlardi saplastiriw boyınsha ilajlar kóredi. Kórsetilgen jumislardıń ámeliyatdaǵı nátiyjesin alıp qaraǵanimizda aldimizda qatar mashqalalardıń bar ekenligi kórinedi.

Tiykarinan, balalardıń ózbetinshe pikirlewin rawajlandiriwdaǵı búgingi kúndegi tiykarǵa mashqalalar tómendegilerden ibarat:

- balalardıń ózbetinshe pikirlew kónlikpelerin rawajlandiriwdiń pedagogikalıq-psixologiyalıq baǵdarların sistemali jaǵdayǵa keltirmegenligi;

- talim processidagi oqiw materiallarida asirese balani ozbetinshe pikirlewin rawajlandiriwga bagdarlanganligina jeterli darejede itibar berilmegenligi;
- balalardin ozbetinshe pikirlewin aniqlaw kategoriyalarini jaratilmaganligi;
- balalardi ozbetinshe pikirlewge bagdarlay alatuvin tajriyebeli tarbiyashilardin kemligi;
- oqitivdin natijeli metodlari, usillari, formalari ham qurallarini jeterli emesligi;
- ata-analar, mahalle belsendileri menen tarbiyashilari ortasidagi birge islesivdin talap darejesine jetpegenligi bolip esaplanadi.

Joqaridagilar balalardin ozbetinshe pikirlewin rawajlandirivdin pedagogikalik mashqalasi tarizinde qaralganda olardin sheshimlari talim-tarbiya processini sipatin asirivga alip keledi. Soni aytip otiv kerek, oz qarasi, oz analizin bilgen oz pikirine iye bolgan balalar rawajlanivina xizmet etedi. Balada daslepki payda bolgan pikirlerdi seze aliv, oni rawajlandiriv ham ideya formasina keltiriv processin baqlaw ham aqirina jetkeriv tarbiyashi iskerligi menen baylanisli.

Paydalanilgan adabiyatlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони. –Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон, 70-модда.
2. Зиёдова Т. Ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатиш. Она тили ўқитувчилари учун методик қўлланма. –Т.: Ўқитувчи, 2001. –80 б.
3. Неъматова Г. Ижодий тафаккурни ривожлантириш технологияси ва ўқувчининг мустақил фаолияти. Т.: РТМ, 2001. –246.
4. Нишоновна З. Мустақил ижодий фикрлаш ва шахс хислатлари. Т.: «Халқ таълими», 2001 йил 4-сон. 38-42-бетлар.